

KUN ON TUNTEET SUOMEN KIELEN TUNNESANOJEN SEMANTIIKKAA

—
SEIJA TUOVILA

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
OULUN YLIOPISTOSSA
3. SYYSKUUTA 2005

Tunnesanojen semantiikassa yhdistyy kaksi epäilemättä lähes jokaista ihmistä kiinnostavaa asiaa: tunteet ja sanojen merkitykset. Kertaakaan en ole kohdannut välinpitämättömyyttä kertoessani, mitä tutkin. Paitsi jokapäiväiseen elämäämme aiheeni liittyy myös monien tieteenalojen pitkiin ja perinteikkäisiin tutkimustraditioihin ja kysymyksenasetteluihin.

Tutkimukseni ei kohdistu tunteisiin sinänsä, vaan tavoitteenani on ollut selvittää suomen kielen tunnesanaston ominaisuuksia ja semantiikkaa sekä niitä käsityksiä ja merkityksiä, joita suomen kieli ja suomalainen kielensä puhujana antaa sellaisille sanoille kuin *ilo*, *suru*, *rakkaus*, *viha*. Tosi-

asiassa on kuitenkin hyvin vaikeaa erottaa toisistaan tunteisiin liittyvien tiedostamattomien ja tiedostettujen prosessien maailmantiedollista puolta ja lingvististä puolta. Näkemykseni kielellisestä merkityksestä perustuukin kognitiivisen kielentutkimuksen peruskäsitykseen, jonka mukaan merkitys on ensyklopedista: ekstralingvististä ja lingvististä merkitystä ei voi täysin erottaa luontevasti toisistaan.

Kognitiivisen semantiikan lähtökohdaksi on haasteellisesti asetettu kokonaisuus, kokemuksellisuus, merkityksen yhteys ihmisen ruumiillisuuteen, aistihavaintoon ja kulttuuriin. Kielellinen merkitys katsotaan myös erottamattomaksi osaksi ihmisen kognitiota ja tietorakenteita. Erityisesti tunnesanaston ja -sanojen semantiikan tutkimisessa näitä mainitsemiä yhteyksiä on vaikea kieltää. Kieli

▷

ikään kuin vetää merkityksen esiin tulkit-sijastaan. Niinpä tunnesanakin vetää mu-kaansa kielenpuhujan kokemukset, usko-mukset, asenteet, tiedot ja odotukset.

Semantiikan yhteys kulttuuriin ilmenee esimerkiksi lapsen kehityksessä. Pikkulap-selle fyysinen ja sosiaalinen ympäristö lie-nee aluksi pitkälti jatkumonluontoinen. Vähitellen lapsi oppii ja häntä myös opete-taan näkemään maailmassa erillisiä ja ni-mettyjä olioita. Maailma ei ole jäsentymä-tön vaan siinä on tihentymiä, eri ominai-suuksien kimppuja, jotka antavat pohjaa luokituksille. Vaikka kategoriat olisivat asteittaisia ja sumearajaisia, niissä on myös keskeisiä jäseniä. Luokkien voidaankin aja-tella järjestyneen tyyppillisten eli prototyyp-pisten jäsenten ympärille. Usein prototyyp-piset luokkansa jäsenet ovat niitä, jotka tu-levat ilmiöstä tai asiasta ensimmäisenä mieleen.

Vaikka kielenkäyttäjä nähdään aktiivi-sena suhteessa kieleensä ja hän voi tehdä subjektiivisia valintoja, hän on siis myös syntynyt kieleensä, jonka sisältämää käsi-tystä maailmasta hän yhteisönsä kautta omaksuu. Vaikka toisen ihmisen kognitioon ei ole suoraa pääsyä eikä omaakaan tietoi-suutta voi kokonaisuutena hallita, tietoi-suuksillamme on kuitenkin niin paljon yhteistä pohjaa, että jonkinlaiseen vastaavuuteen on kielen avulla mahdollista päästä. Merkitys on kommunikaatiossa kielellisten intuitioiden ja konventioiden yhteisymmär-rystä, mielten invarianssia. Oletankin, että kieli tarjoaa mahdollisuuden tarkastella sitä, miten ihminen hahmottaa maailmaansa.

Ihmisten keskinäisessä vuorovaikutuk-sessa on tärkeää ymmärtää, mitä muut ai-kovat, tuntevat ja haluavat. Toisten ihmis-ten tunteiden ymmärtämisen voi ajatella pe-rustuvan muiden yksilöiden sisäisten kog-nitiivisten tilojen mallittamiselle. Aivomme voivat esimerkiksi representoida toisen ih-misen ilmeiden tai kehollisen käyttäytymi-

sen perusteella, että tämä pelkää. Varsinai-nen pelko on toisen aivojen tai mielen tila, mutta ihminen voi kuitenkin ajatella, että toisella on sellainen sisäinen tila kuin hä-nellä itsellään on, kun hän on pelon vallas-sa. (Churchland 2004: 134.) Kun suomalai-nen käsitteistää tunnetilansa tunnesanaksi *pelko*, ilmaus on monenlaisten yhteisöllis-ten ja yksilön omaan mieleen liittyvien pros-essien ja valintojen tulos.

Aineistoni olen kerännyt pyytämällä sataa suomalaista luettelemaan tunteita sii-nä järjestyksessä kuin ne tulevat mieleen. Tehtävään sai vastata anonyyminä kirjalli-sesti halunsa ja harkintansa mukaan. Kos-ka tarkoitukseni oli selvittää paitsi yleensä suomalaisten myös erikseen miesten ja naisten sekä eri-ikäisten suomalaisten tun-nesanaston ominaisuuksia, valitsin vastaa-jat siten, että heistä oli yhtä paljon miehiä ja naisia ja siten, että vastaajat sijoittuivat ikänsä puolesta tasaisesti muodostamiini viiteen ikäryhmään. Ikä- ja sukupuolija-kauma oli näin ollen seuraava:

	-19	20-29	30-39	40-49	50-
Naiset	10	10	10	10	10
Miehet	10	10	10	10	10

Taulukko 1. Koehenkilöiden sukupuoli ja ikä.

Kysely tuotti yhteensä 2 020 koehenki-löiden tunteiden nimityksiksi ajattelemaa vastausta, jotka luokittelin 529 erilaiseksi tunnesanaksi. Tälle tunnesanastolle pyrin työssäni antamaan lingvistisen semanttisen tulkinnan: Millaisia tunteita suomalaiset mieltävät olevan olemassa? Miten kielel-me tunnesanasto on hahmotettavissa ja kuvattavissa? Millaisiin merkitysryhmiin tunnesanat asettuvat? Mitkä tunnesanamme ovat prototyyppisimpiä? Ovatko jotkin tun-nesanat niin olennaisia, että niitä voisi ni-

mittää suomen kielen perustunteiksi? Millaisia ovat tunnesanojen merkitysten selitykset? Kuinka semanttisten primitiivien idea on sovellettavissa suomen kielen tunnesanojen kuvaukseen?

Tutkimukseni tavoitteiden kannalta luontevan menetelmän kuvata tarkemmin tunnesanojen merkityksiä tarjoaa kielen tutkija Anna Wierzbickan luonnolliseen semanttiseen metakieleen perustuva ajattelu, jossa yhdistyvät mielestäni olennaiset yksilön, sosiaalisen yhteisön ja laajemman kulttuurisen kontekstin tasot. Wierzbickan (esim. 1999) tutkimuksen kohteena ovat olleet erityisesti sanojen, myös tunnesanojen, merkitykset. Hän käyttää nimenomaan tunnesanojen määrittelyssä prototyypin käsitettä, vaikka ei varsinaisesti lukeudukaan prototyyppiajattelun kannattajiin.

Vaikka osa ihmisenä olemista on sanojen merkityksistä neuvottelemista ja sopimista, lähdän tutkimuksessani siitä, että jotakin yhteistä ydintä sanojen merkityksissä oletettavasti täytyy olla, jotta kielellinen vuorovaikutus on mahdollista. Tunnesanan merkityksen hahmotan Wierzbickan näemyksen mukaisesti kognitiivisena prototyypisenä skenaariona, joka kuvataan luonnollisen semanttisen metakielen avulla. Tunnesanan merkitys selitetään tällöin minimaalisilla merkitysyksiköillä, semanttisilla primitiiveillä, joiden oletetaan olevan kaikille kielille käsitteellisesti yhteiset, vaikka ne ilmaistaankin kunkin kielen omilla sanoilla, ja joita ei periaatteessa tarvitse enää selittää. Tunnesanojen merkityksen kuvaus rakentuu eräänlaiseksi kertomukseksi, jossa henkilö X ajattelee ja tuntee jotain. Merkityksen selityksenä kuvataan jonkun hypoteettisen ihmisen prototyyppinen mieli, kun hän tuntee kyseistä tunnetta. Yksittäisen ihmisen tunnekokemus vertautuu näin ikään kuin yhteisöllisen ihmisen prototyyppiin ajatuksiin.

Parhaimmillaan tällaiset merkitysten selitykset ovat intuitiivisesti järkeenkäypää ja osuvia; niistä voidaan keskustella kieltä äidinkielenään puhuvien kanssa ja niitä voidaan verrata puhujien käsityksiin, mikä jälkeen selityksiä voidaan tarpeen mukaan parantaa ja kehitellä. Tällaiset selitykset ovat paitsi varsin tarkkoja niin samalla myös joustavia käsitteellisen analyysin työkaluja. Niiden perusteella voidaan myös vertailla sanojen ja sanakenttien merkitysten eroja ja yhteneväisyyksiä.

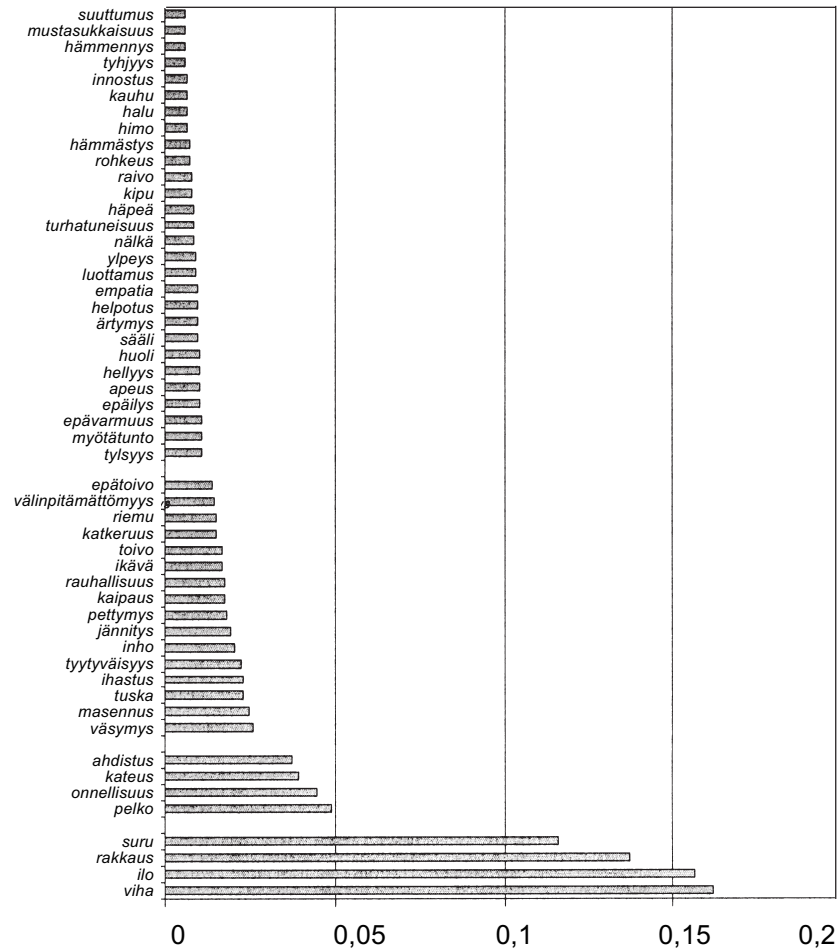
Tutkimukseni toisen aineisto-osan muodostavat tekstikorpuksat, joista olen tarkastellut noin 50 tyypillisimmän tunnesanan käyttöä lehtiteksteissä. Korpuspohjaiseen tarkasteluun valitsin tuoreimmat Kielipankissa olevat Kalevan (1998–1999) ja Iltalehden (1996) vuosikerrat. Sanakirjojen ohella tekstipankin lausekontekstit auttoivat omalta osaltaan tunnesanojen kulttuuristen ulottuvuuksien hahmottamisessa ja merkitysten eksplikoinnissa.

Kun koehenkilöiden tehtävänä on kirjata mieleen tulevat sanat jostakin yläkäsitteestä, kysymyksessä on luettelointitehtävä. Tunnesanaston tutkimisen kannalta on kiinnostavaa tietää, kuinka moni on kunkin sanan maininnut. Pelkkä frekvenssi ei kuitenkaan kerro, mikä on sanan asema kielen käyttäjän mielessä. Sanaluetteloiden ja sanaston rakennetta voidaankin kuvata yksityiskohtaisemmin Urmas Sutropin (2001: 263–276) kehittämällä kognitiivisen tärkeyden indeksillä (*cognitive salience index*), jonka laskemisessa otetaan huomioon muun muassa sanan sijainti vastausluettelossa. Indeksillä voidaan tutkimusten luetteloita verrata toisiinsa ja hahmottaa kognitiivista tai kulttuurista sana- tai merkityskenttää, jollainen myös tunnesanoista muodostuu.

Kognitiivisen tärkeyden indeksin perusteella suomalaisten mielissä tyypillisimpien tunteiden tärkeysjärjestys on seuraava:

▷

Kognitiivisen tärkeyden indeksi (S)

Kuvio 1. Tyypillisten tunnesanojen kognitiivinen tärkeys.

Listan neljää tärkeintä tunnetta vihaa, iloa, rakkautta ja surua voi hyvällä syyllä kutsua suomalaisten perustunteiksi ja vastaavia tunnesanoja parhaimmiksi esimerkeiksi suomen kielen prototyyppisistä tunnesanoista. Tutkimuksessani naisten kognitiivisesti tärkeimmät sanat olivat myönteiset *ilo* ja *rakkaus*. Miehillä tärkeimmät sanat olivat *viha* ja *ilo*.

Pelko kuuluu onnellisuuden, kateuden ja ahdistuksen lisäksi suomalaisille tärkeiden tunteiden ryhmään heti neljän perustunteen jälkeen. Nuorimpien ryhmässä pelko oli jopa neljänneksi tärkein tunne ennen surua. Vanhemmassa ikäryhmässä perustunteet eivät olleet niin painokkaasti kognitiivisesti tärkeitä kuin muissa ikäryhmissä, vaan tärkeys jakaantui tasaisemmin eri

sanojen kesken, minkä voi tulkita osoittavan ilmaisun vivahteikkautta ja ehkä myös kertovan tunne-elämän tasoittumisesta.

Tutkimuksessani muodostin tunnesanan merkitystä kuvaavien komponenteiksi nimeämäni luonnehdintojen pohjalta tunnesanoista erilaisia merkitysryhmiä, kuten »Ajattelen toisista hyvää» (esim. *rakkaus*) tai »Ajattelen toisista huonoa» (esim. *kateus*), jolloin saatoin vertailla myös tunnesanojen merkitysryhmien osuuksia suomalaisten sanastossa. Tutkimukseni vahvistaa esimerkiksi käsitystä suomalaisten huonosta itsetunnosta siltä osin, että tunnesanaston perusteella suomalaiset ajattelevat itsestään enemmän huonoa kuin hyvää. Sen sijaan toisista ihmisistä he ajattelevat tutkimukseni mukaan enemmän hyvää kuin huonoa. Miehet ja naiset eivät eroa tässä suhteessa juuri toisistaan. Myöskään ikä ei muuta ratkaisevasti käsityksiä muista ihmisistä.

Tutkimukseni mukaan kielteiset tunnesanat painottuvat suomalaisten tunnesanastossa enemmän kuin myönteiset. Suomalainen käsitteistää negatiiviset tunteet monisanaisemmin kuin positiiviset, mikä ei toisaalta aiempien tutkimusten valossa ole yllättävää. Naisille positiiviset tunteet ovat kuitenkin miehiin verrattuna jonkin verran tärkeämpiä. Tämä ilmenee erityisesti vanhempien naisten tunnesanoista. Nuoret miehet ovat »nuoria vihaisia miehiä»: heidän tunnesanoistaan yli 60 prosenttia viittasi kielteisiin tunteisiin.

Naisilla on tutkimuksessani enemmän sanoja tunteiden nimeämiseen kuin miehillä. Suomalaisten naisten voi siis väittää olevan tunne-elämän kuvaamisessa sanaston tasolla verbaalisesti tuotteliaampia kuin miesten. Naisten tunteita nimeävä sanasto oli runsaampaa kaikissa ikäryhmissä. Ikäryhmien välillä oli jonkin verran eroa mutta tilastollisesti ei kuitenkaan merkitsevästi. Sanastosta päätellen suomalaisten naisten on helpompi eritellä tunteitaan kuin suo-

malaisten miesten. On syytä korostaa, että tulos ei tarkoita sitä, että miehillä olisi vähemmän tunteita kuin naisilla. Ehkä jossakin tilanteessa oikean sanailmaisun löytäminen voi olla miehille »sumeampaa», tai naisilta voi löytyä sumean tunnealueen kuvaamiseen runsaammin sanoja. Toisaalta ainakin vanhimmat miehet esittivät kielenettyjä tunteita enemmän kuin kolme nuorinta naisryhmää.

Onkin hyvä muistaa yksilölliset erot, joille tutkimukseni ei tee luonteensa vuoksi oikeutta. Jo käsitteeseen ikä voidaan suhtautua kriittisesti. Eri ikäkaudet niihin liittyvine elämäntilanteineen eivät välttämättä näyttäydy modernissa suomalaisessa yhteiskunnassa yksilöiden kannalta samantapaisina. Ikävaihe tai -ryhmä viittaakin tässä tutkimuksessa pelkästään kronologiseen ikään, johon liitetään kuitenkin perusoletuksena tietty samankaltaisuus. Myöskään sukupuolikategoria ei ole kiistaton joko-tai-luokka. Se on hahmotettavissa binaarin opposition sijasta jatkumoksikin, jolloin miehiä ja naisia tarkastellaan heterogeenisenä yksilöjoukkona eikä homogeenisena ryhmänä. (Lappalainen 2004: 36, 38.) Myös sosiaalinen rakenne heijastuu kieleen, jolloin samankin kielen puhujilla voi olettaa olevan systemaattisia eroja käsitejärjestelmissä. Lähtökohtanani oli kuitenkin, ettei ole olemassa täysin itsenäistä idiosynkraattista puhujaa, joka olisi vapaa kiellensä rajoitteista.

Työni käsittelee pääasiassa yksittäisten sanojen semantiikkaa. Merkityksentutkimus ei ole ollut kielitieteen historian valossa kielentutkimuksen keskiössä, mikä selittynee osin sillä, että merkitystä ei voi välittömästi havaita; se on aineetonta. Hyvä kysymys on, mitä oikein tutkitaankaan, kun tutkitaan merkitystä. Tutkimukseni olkoon yksi mahdollinen näkökulma siihen, mitä tutkitaan, kun tutkitaan tunnesanojen merkityksiä. Monitieteisyys tuonee tunteiden

tutkimukseenkin uusia mahdollisuuksia ja avauksia. Uskon, että kielitieteellä on omaa sanottavaansa asiassa ja vastaavasti muiden tieteiden saavutuksia ei kognitiivisesti suuntautuneen kielentutkijan kannata aliarvioida.

Sanat ja niiden semantiikka ovat kielenoppimisessa ja kulttuurin omaksumisessa tärkeä asia. Myös tunteet ovat olennainen osa kulttuuria, ihmisenä olemista ja ihmiseksi tulemistä. Toivonkin, että tutkimuksestani olisi hyötyä esimerkiksi kasvattajille ja opettajille, jotka toivottavasti keskustelvat tunteiden ja tunnesanojen merkityksistä oppilaidensa kanssa. Oletan, että tutkimuksestani on apua myös suomen kieltä ja kulttuuria opiskeleville, ovathan tunnesanojen merkityksen selitykset eräänlaista selkokieltä. Tutkimukseni perusteella voi myös jossain määrin päätellä, minkälaisesta sydämen kyllyydestä suomalainen puhuu.

Oman esimerkkinsä tunteiden nimeämisprosessista antaa Maria Jotunin novellin *Kun on tunteet* päähenkilö muistellesaan suhdettaan mielessään olevaan tiettyyn:

Kun oli siellä maalla se Antti, siellä kotipuolella, ja se oli pulska ja punave-

rinenkin kuin tuo palsaminkukka ihan ja se minulle niitä tunteitaan oikein rakkaudeksi nimitteli ja minä sille kanssa rakkaudeksi niitä omiani nimittelin.

Puhuja tunnustaa novellin lopussa tämän tunnesanavalintansa ekstralingvistisen syyn:

Kun on tunteet.

LÄHTEET

- CHURCHLAND, PATRICIA S. 2004: *Neurofilosofia*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUTROP, URMAS 2001: List task and cognitive salience index. – *Field Methods* 13:3 s. 263–276.
- WIERZBICKA, ANNA 1999: *Emotions across language and cultures: Diversity and universals*. Cambridge: Cambridge University Press.

SEIJA TUOVILA *Kun on tunteet. Suomen kielen tunnesanojen semantiikkaa*. Universitatis Ouluensis B 65. Oulu: University of Oulu 2005. Elektroninen väitöskirja on luettavissa osoitteessa <http://herkules.oulu.fi/>.

Sähköposti: stuovila@ulapland.fi